

УДК 343.143:340

Х.І. Шкуренко,
науковий співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ СВІДКІВ ЯК УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

У статті досліджено міжнародно-правове регулювання забезпечення безпеки свідків як учасників кримінального судочинства. Проаналізовано та систематизовано міжнародно-правові акти універсального характеру, які є міжнародно-правовою основою для розробки національних заходів забезпечення безпеки свідків. Розглянуто основні заходи забезпечення безпеки свідків як учасників кримінального судочинства, закріплені міжнародно-правовими актами універсального характеру. Доведено, що правове забезпечення безпеки осіб, які сприяють правосуддю, розглядається міжнародною спільнотою як надважливіший елемент боротьби зі злочинністю.

Ключові слова: міжнародно-правове регулювання, міжнародно-правові стандарти, міжнародні договори, Організація об'єднаних націй, забезпечення безпеки свідків, захист свідків, заходи безпеки, кримінальне судочинство.

В статье исследовано международно-правовое регулирование обеспечения безопасности свидетелей как участников уголовного судопроизводства. Проанализированы и систематизированы международно-правовые акты универсального характера, которые являются правовой основой для разработки национальных мер обеспечения безопасности свидетелей как участников уголовного судопроизводства. Рассмотрены основные меры обеспечения безопасности свидетелей как участников уголовного судопроизводства, закрепленные международно-правовыми актами универсального характера. Доказано, что правовое обеспечение безопасности лиц, которые содействуют правосудию, рассматривается международным сообществом в качестве очень важного элемента борьбы с преступностью.

Ключевые слова: международно-правовое регулирование, международно-правовые стандарты, международные договоры, Организация объединенных наций, обеспечение безопасности свидетелей, защита свидетелей, меры безопасности, уголовное судопроизводство.

Paper studies the international legal regulation of insurance of the safety of witnesses as participants in criminal proceedings. The international legal acts of a universal nature are analyzed and systematized, which are the international legal basis for the development of national measures to ensure the safety of witnesses. The main measures of the insurance of the safety of witnesses as participants in criminal justice, which are enshrined in international legal acts of a universal nature are considered. It has been proved that the legal security of those who favor justice is considered by the international community as an overriding element in the fight against crime.

Keywords: international legal regulation, international legal standards, international treaties, UN, provision of the security of witnesses, witness protection, security measures, criminal proceeding.

Права та свободи людини і громадянина є найважливішою цінністю суспільства та держави. Це положення закріплено як в основних документах міжнародних універсальних і регіональних організацій, так і внутрішньому законодавстві розвинених країн. Україна також проголосила людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини – головним обов'язком держави (ст. 3 Основного Закону України) [1]. Розбудова нашої держави як дійсно демократичної, соціальної та правової, її інтеграція у світове співтовариство, актуалізували питання включення в національну правову систему загальнолюдських гуманістичних цінностей, які набули статусу загальновизнаних норм і стандартів у сфері прав людини.

Відповідно до ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Від початку 90-х років, після здобуття Україною незалежності та прийняття Конституції, проводиться інтенсивна робота з приведення чинного законодавства у відповідність до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права. Результатом такої діяльності законодавців стало закріплення пріоритету правил міжнародних договорів України над актами внутрішнього законодавства (ч. 2 ст. 19 Закону України “Про міжнародні договори України”) [2].

Таке положення норми закону потребує ретельного та всебічного вивчення зазначених міжнародних документів. Особливо це стосується норм міжнародного права у сфері забезпечення прав і законних інтересів особистості у кримінальному судочинстві, у тому числі у процесі забезпечення заходів безпеки учасників кримінального судочинства.

За висновком міжнародних експертів, протиправний вплив на свідків та інших осіб, які співпрацюють із судовими та правоохоронними органами, став найбільш розповсюдженим засобом підриву системи кримінального правосуддя [3], а захист таких осіб віднесено до глобальних проблем у сфері боротьби зі злочинністю [4, с. 20].

Наведене вище свідчить про актуальність цієї статті, метою написання якої є дослідження міжнародно-правового регулювання забезпечення безпеки свідків як учасників кримінального судочинства, систематизація та аналіз міжнародно-правових актів у цій сфері.

Міжнародне співтовариство ще з середини минулого століття почало приділяти особливу увагу проблемам, пов'язаним із забезпеченням прав людини та організації діяльності органів кримінальної юстиції, у зв'язку з чим були розроблені документи, які склали основний звід міжнародних стандартів.

Серед всесвітніх, універсальних організацій, цілі і завдання яких мають суттєве значення для міжнародної спільноти, можна виділити діяльність Організації об'єднаних націй. Статут цієї організації спирається на загальні правові цінності, які виходять з принципу верховенства права, визнання і дотримання прав і свобод людини [5]. Ці положення є фундаментальною основою того, що прийнято називати принципами і стандартами світової та європейської цивілізації.

“Загальна декларація прав людини” 1948 р. (далі – Загальна Декларація) – один із перших документів ООН, які встановлюють “загальний стандарт”, до якого повинні прагнути всі держави [6]. Уже в цьому документі ми знаходимо перші передумови, які слугують для захисту від незаконного впливу на свідків у кримінальному процесі [7, с. 46]. Так, ст. 3 Загальної Декларації проголошує три

взаємопов'язані основоположні права, а саме право на життя, право на свободу і право на особисту недоторканність. Положення цієї статті відкривають серію статей, у яких розвиваються положення про громадянські права. Зокрема, ст. 5 містить заборону на жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження, ст. 7 проголошує рівність усіх громадян перед законом і право кожного на рівний їх захист законом, а ст. 12 містить заборону на безпідставне втручання в особисте та сімейне життя, безпідставне посягання на недоторканність житла, таємницю кореспонденції або на честь і репутацію, а також закріплює право кожного на захист від такого втручання або таких посягань.

У цих та інших стандартах Загальної Декларації втілені ті загальнолюдські цінності, які необхідні для гідного розвитку кожної людини, забезпечення її прав і законних інтересів. Вони відображають досвід, накопичений світовим співтовариством, і визначають ту межу, нижче якої цивілізовані держави не можуть опускатися.

Викладені в Загальній Декларації принципи і норми постійно розвиваються й уточнюються в результаті нових міжнародних угод, що свідчить про реалістичність документа та його велике значення для міжнародних відносин [8, с. 316]. Так і всі наступні документи ООН у сфері забезпечення прав і інтересів осіб, залучених у кримінальне судочинство, в першу чергу потерпілих і свідків, розвивали і деталізували положення Загальної Декларації з метою максимального посилення гарантій прав особистості.

Прямим розвитком ідей Загальної Декларації, у тому числі тих, що стосуються захисту свідків, стала розробка *Міжнародного пакту про громадянські і політичні права* [9], прийнятого Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. Зокрема, він зобов'язує органи державної влади забезпечити належний правовий захист прав і свобод людини, визначених у цьому Пакті, та розвивати можливості судового захисту.

Цінність цього нормативного акту полягає в тому, що він на більш високому рівні детально визначив міжнародні стандарти в цій сфері. Суттєва відмінність Пакту від Загальної Декларації прав людини полягає у прагненні в максимально можливій мірі гарантувати проголошені права. Як приклад можна навести норму ст. 14 цього міжнародного договору, в якій загальні формулювання рівності людей перед судами доповнюються конкретними забезпечувальними приписами щодо гарантій в кримінальному судочинстві. Норма п. 1 цієї статті належить безпосередньо до заходів захисту свідків, передбачаючи можливість проведення частково або повністю закритих судових засідань з міркувань моралі, громадського порядку чи державної безпеки, або коли того вимагають інтереси приватного життя сторін, а також за особливих обставин, коли публічність порушувала б інтереси правосуддя. Безумовно, це положення розповсюджується і на випадки вчинення протиправного впливу на суб'єктів кримінально-процесуальних відносин. Аналогічні положення містяться в *Статуті Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії* (ст. 22 “Захист потерпілих і свідків”) [10] та в *Статуті Міжнародного трибуналу по Руанді* (ст. 21 “Захист потерпілих і свідків”) [11].

Більш детально положення Загальної Декларації були розкриті в *Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання* [12], прийнятій резолюцією 39/46 Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1984 року. Так, стаття 2 Конвенції покладає на держави обов'язок вживати ефективні законодавчі, адміністративні, судові та інші заходи для запобігання актам катувань на будь-якій території під їх юрисдикцією. При цьому, відповідно до статті 1 Конвенції,

термін “катування” означає будь-яку дію, якою навмисне заподіюються сильний біль або страждання (фізичне чи моральне) будь-якій особі з метою:

- отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання;
- покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа, чи у вчиненні яких вона підозрюється;
- залякати чи примусити до будь-якої дії її або третю особу;
- дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди.

На особливу увагу заслуговує також стаття 13 Конвенції, яка зобов’язує держави-учасниці вживати заходів для забезпечення захисту позивача і свідків від будь-яких форм поганого поведіння чи залякування у зв’язку з їх участю в кримінальному судочинстві.

Але найбільш вагомим подією в досліджуваній сфері стала **Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою** [13], рекомендована для прийняття Конгресом Організації Об’єднаних Націй із запобігання злочинності та поведіння з правопорушниками, що відбувся в Мілані з 26 серпня по 6 вересня 1985 р., і прийнята резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї від 29 листопада 1985 р.

Поряд з традиційними проблемами жертв злочинів (відшкодування заподіяної злочином шкоди тощо) причиною прийняття зазначеної Декларації стала проблема потерпілих, свідків, інших осіб, які сприяють правосуддю, а також їх близьких: у резолюції Генеральної Асамблеї про причини, які спонукали до прийняття цього документа, сказано: “жертвам злочинів, а також часто їх сім’ям, свідкам та іншим особам, які надають їм допомогу, несправедливо завдаються збиток, тілесні ушкодження або шкода їх власності”. У зв’язку з цим, у підпункті “d” п. 6 Декларації рекомендується вжити заходів “для зведення до мінімуму незручностей для жертви, охорони її особистого життя у тих випадках, коли це необхідно, та забезпечення їх безпеки, а також безпеки їх сімей та свідків з їхнього боку і захисту їх від залякування та помсти”.

Окрім наведеного принципу (забезпечення безпеки жертв злочинів, їх сімей і свідків, а також їх захист від залякування і помсти), Декларація закріпила й інші принципи правосуддя для жертв злочинів, серед яких особливо важливе значення мають принципи: справедливого поведіння з жертвою злочину; забезпечення жертві злочину доступу до механізмів правового й адміністративного захисту; забезпечення права на реституцію, компенсацію та соціальну допомогу.

У цьому документі вперше на міжнародному і регіональному рівнях було запропоновано розробляти шляхи і засоби надання жертвам злочинів правового захисту у випадках, коли заходів, вжитих на національному рівні, недостатньо.

Декларація важлива і тому, що вперше надала визначення і всебічний аналіз терміна “жертва”. Під цим терміном розуміють осіб, яким індивідуально чи колективно завдано шкоди, включаючи тілесні ушкодження чи моральні збитки, емоційні страждання, матеріальну шкоду чи істотне обмеження їх прав у результаті дії чи бездіяльності, що порушують діючі національні кримінальні закони держав-членів, включаючи закони, які забороняють злочинне зловживання владою (Параграф 1). Відповідно до цієї Декларації та чи інша особа може вважатися жертвою незалежно від того, чи був встановлений, заарештований, переданий суду чи засуджений правопорушник, а також незалежно від родинних відносин між правопорушником і жертвою. Термін “жертва” у відповідних випадках включає близьких родичів або утриманців безпосередньої жертви, а також осіб, які зазнали

шкоди під час їх спроби надати допомогу жертвам, що опинились у загрозовому становищі, або попередити віктимізацію (Параграф 2). Таким чином, наведені у зазначеній Декларації підстави для віднесення особи до категорії жертв злочинів дають привід стверджувати, що “жертвою” є будь-який учасник кримінального процесу, на якого чиниться протиправний вплив.

Структура і зміст зазначеного міжнародного документа до певної міри допомагає державним службовцям судових і правоохоронних органів орієнтуватися у складній і різноманітній проблемі захисту жертв злочинів. У цілому Декларацію можна розглядати як видатне досягнення у сфері міжнародного співробітництва. Безперечно, цей документ дозволив визначити систему принципів ідей, які є відправними положеннями для формування належного механізму захисту учасників кримінального процесу. Декларація і факт її прийняття сприяли зростанню інтересу до проблем жертви злочину і започаткували нові ініціативи щодо заходів, спрямованих на покращення її становища.

Аналіз міжнародних документів у досліджуваній сфері дозволяє зробити висновок, що з кінця 80-х рр. у діяльності ООН і організацій, які діють під її егідою, відмічається тенденція переходу від розроблення принципів і стандартів захисту учасників кримінального судочинства загального характеру до створення конкретних заходів забезпечення безпеки та механізмів їх реалізації у практичній діяльності. Продовжуючи активізувати нормотворчу діяльність, ООН реалізовує нові ініціативи для того, щоб надійніше гарантувати права людини і зробити ще більш ефективним її захист.

Так, 24 травня 1989 року Економічна і Соціальна Рада ООН прийняла резолюцію 1989/57, якою затвердила Рекомендації з виконання Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою. У підпункті “d” п. 2 цього документа державам-членам ООН було рекомендовано реалізувати положення Декларації шляхом “розробки заходів із захисту жертв від зловживань, наклепницьких звинувачень або залякування в ході чи в результаті будь-якого кримінального чи іншого розгляду, пов’язаного зі злочином” [14, с. 318]. У наведеній нормі вже диференційовані підстави застосування заходів безпеки: наклепницькі звинувачення та інші форми впливу, вказана необхідність захисту і після закінчення судочинства.

У 1990 р. було прийнято “Керівництво для співробітників системи кримінального правосуддя щодо здійснення Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою” [15], підготовлене за участю асоційованого з ООН Гельсінського інституту по попередженню злочинності та боротьби з нею. У розділі “Жертва і система кримінального правосуддя” у п. 35 сказано: “Коли жертва відчуває страх у результаті погроз з боку злочинця, поліцією та іншими установами повинні бути вжиті належні заходи із захисту та підтримки (наприклад, поліцейська охорона, зміна місця проживання)... важливо, щоб у випадку погроз вживались ефективні заходи і щоб про вжиті заходи повідомлялось жертві”. У п. 55 розділу “Обвинувачі, суди та слухання” зазначено: “Коли жертви побоюються свідчити... деякі законодавства припускають використання записаних на відеоплівку показів свідка”.

Таким чином, цей документ містить вже комплекс конкретних заходів із захисту суб’єктів кримінально-процесуальних відносин. При цьому в п. 114 Керівництва вказано, що воно є лише коротким викладом досвіду різноманітних країн, вихідним пунктом для подальшого розвитку цього досвіду.

У жовтні 1991 року в Суздалі (Росія) під егідою ООН відбувся Міжнародний семінар з питань боротьби з організованою злочинністю [16], на якому розроблено

практичні рекомендації щодо протидії організованим злочинності. Особливу увагу в заключному документі звернено на захист учасників кримінального процесу, зокрема свідків. Так, національним системам кримінального судочинства рекомендовано розглянути доцільність застосування щодо свідків таких заходів безпеки, як зміна місця проживання, зміна прізвища, а також фізичний захист за наявності загрози з боку обвинуваченого та його співників. Для цього слід забезпечити свідків документами, надати їм тимчасове житло, вирішити питання з транспортування меблів та інших речей на нове місце проживання, надати фінансову допомогу, сприяти у працевлаштуванні та наданні інших послуг [17].

Вказані рекомендації були ухвалені 46-ою сесією Генеральної Асамблеї ООН і згодом представлені на першій сесії комісії ООН з попередження злочинності та кримінального правосуддя (Відень, 21–30 квітня 1992 р.).

Наступним кроком стало проведення 21–23 листопада 1994 року в Неаполі (Італія) Всесвітньої конференції з питань організованої транснаціональної злочинності, за підсумками якої було ухвалено Неапольську політичну декларацію і Глобальний план дій проти організованої транснаціональної злочинності [18]. У п. 17 цього документа державам-учасникам рекомендовано розглянути питання про заходи, які б заохочували членів злочинних організацій до співпраці з судовими і правоохоронними органами і надання свідчень, включаючи адекватні програми захисту свідків і членів їх сімей.

Вагомим внеском у розробку проблеми правового захисту свідків як учасників кримінального судочинства стало прийняття Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 15.11.2000 № 55/25 **Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності** [19]. Так, ст. 24 Конвенції зобов'язує держави-учасниці вживати у межах своїх можливостей належних заходів, спрямованих на забезпечення ефективного захисту свідків від імовірної помсти або залякування, у відповідних випадках – їхніх родичів та інших близьких до них осіб. Такі заходи можуть, зокрема, включати: встановлення процедур для фізичного захисту вищезазначених осіб (наприклад, зміна місця їх проживання, забезпечення не розголошення інформації про них і їх місцезнаходження, або встановлення обмеження на розголошення такої інформації); прийняття правил доказування, що дозволяють б свідчити таким чином, який забезпечує безпеку свідка (наприклад, дозвіл свідчити за допомогою засобів зв'язку, таких як відеозв'язок або інші належні засоби).

Проведений аналіз інституту захисту свідків у міжнародному праві засвідчує, що правове забезпечення безпеки осіб, які сприяють правосуддю, розглядається міжнародною спільнотою як надважливий елемент боротьби зі злочинністю. Особливо значна в цьому роль Організації Об'єднаних Націй, яка може спрямовувати та координувати співробітництво у боротьбі зі злочинністю, як у межах міжнародних організацій, так і на підставі існуючих міжнародних угод, національних законодавств. Документи ООН є міжнародно-правовою основою для розробки національних заходів забезпечення безпеки свідків, визначають зміст і напрям розвитку внутрішньодержавного законодавства. Практичні рекомендації щодо застосування заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства розробляються в результаті аналізу й узагальнення роботи як законодавчих, так і правозастосовчих органів багатьох країн, що особливо важливо з точки зору їх імплементації в національні законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141.

2. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. № 50. Ст. 540.
3. Висновки та рекомендації Наради Спеціальної групи експертів щодо зменшення ризику насильства в системі кримінального правосуддя // Doc. E/CN.15/1994/4/Add. 3.25 February. 1994. P.10.
4. *Дубонос Е.С.* Международно-правовые аспекты обеспечения безопасности участников уголовного судопроизводства. Известия Тульского гос. ун-та. Эконом. и юридич. науки. Тула: Изд-во ТулГУ, 2012. Вып. 3. Ч. 2. С. 20–27.
5. Статут Організації Об'єднаних Націй. Київ: Департамент громадської інформації ООН, 2008. 70 с.
6. Загальна декларація прав людини: міжнародний документ від 10 грудня 1948 р. Офіційний вісник України. 2008. № 93. Ст. 3103.
7. *Яросевич Т.І.* Забезпечення безпеки свідків та потерпілих у кримінальному судочинстві України за міжнародними договорами. Адвокат. 2011. № 10. С. 45–48.
8. *Сироїд Т.Л.* Загальна декларація прав людини в умовах розбудови єдиної системи захисту прав жертв злочинів. Вісник університету внутрішніх справ. 1999. Вип. 9. С. 315–320.
9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи. Київ, 1992. С. 36–62.
10. Статут Міжнародного трибуналу для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території колишньої Югославії з 1991 р., прийнятий Резолюцією 827 (1993) на 3217-му засіданні Ради Безпеки ООН (995_d66). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/rada/show/995_711 (дата звернення: 03.11.2017).
11. Статут Міжнародного кримінального трибуналу для судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території Руанди, і громадян Руанди, відповідальних за геноцид та інші подібні порушення, вчинені на території сусідніх держав, у період з 1 січня 1994 по 31 грудня 1994, прийнятий Резолюцією 955 (1994) на 3453-му засіданні Ради безпеки ООН (995_d67). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_d65 (дата звернення: 01.11.2017).
12. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання: Прийнята резолюцією 39/46 ГА ООН від 10 грудня 1984 р. Права людини. Міжнародні договори України, резолюції, документи. Київ: Юрінформ, 1992. С. 92–108.
13. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, прийнята Резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 року. Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. Амстердам–Київ: “СФЕРА”, 1996. С. 159–161.
14. Сборник стандартов и норм Организации Объединенных Наций в области предупреждения преступности и уголовного правосудия. Организация Объединенных Наций. Нью-Йорк, 2016. 533 с.
15. Резолюція ЕКОСОП 1990/22 від 24.05.1990 р. Док. A/CONF.144/20, 7 June, 1990.
16. Международный семинар по борьбе с организованной преступностью, состоявшийся в Суздале (СССР) 21–25 октября 1991 года // Информационный бюллетень. – Москва: Национальный центр бюро Интерпола в России. 1994. № 10. С. 39–48.
17. Рекомендации ООН “Практические меры борьбы с организованной преступностью”: Утв. Международным семинаром по борьбе с организованной преступностью 21-25 октября 1991 г. Вестник МВД Российской Федерации. 1992. № 5. С. 67.
18. Неапольська політична декларація і Глобальний план дій проти організованої транснаціональної злочинності. Док. A/49/748, 2 December, 1994.
19. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності: Прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. Офіційний вісник України. 2006. № 14. Ст. 1056.

Отримано 08.11.2017